

Lengyel Réka

Anyanyelv vagy „konyhadeákság”?

A latin nyelv szerepéről a XVIII–XIX. századi erdélyi és magyarországi művelődésben

■ A latin nyelv XVIII. századi magyarországi oktatásának egyik alapvető kézikönyvét, több mint tizenöt esztendő áldozatos munkájával összeállított latin–magyar szótárát Pápai Páriz Ferenc 1708-ban bocsátotta útjára.¹ Könyve későbbi sorsáról, tartós és széles körű használatáról akkor még nem lehetett tudomása, de nagyenyedi professzorként megtapasztalta, milyen nagy szüksége van elsősorban a diákságnak egy effajta segédletre, Szenci Molnár Albert 1604-ben napvilágot látott szótára frissített, bővített változatának elkészítésére. A *Dictionarium Latino–Hungaricum* példányai olyan kelendőnek bizonyultak, hogy a XVIII. század közepén „még örülten magas áron sem lehetett hozzájuk jutni”.² Ez volt az oka annak, hogy a szótárt 1762-ben Nagyszombatban változatlan formában kiadták, az erdélyi iskolák számára pedig a jeles tudós, Bod Péter állított össze egy új, javított, átdolgozott kiadást, amely 1767-ben, 1772-ben és 1801-ben is megjelent. Bod az új kiadás előszavában így ír:

„Annak, aki megszerzi ezt a könyvet, nem csak a latin nyelv forrása, hanem egyben az ismeretek bő tárháza áll a rendelkezésére. El kell sajátítani a rómaiak nyelvét, mégpedig – ha valaki szeretne majd jól boldogulni a társadalmi élet berkeiben – szinte a legkisebb gyermekkor kell ennek szentelni. Értelmük fejletlensége ekkor még nem teszi lehetővé, hogy tökéletesen megértsék az emberek törvényeit, szabályait, szokásait. A tudósok e célból írják az ékes szótárakat, hogy mintegy hídként szolgáljanak a műveltség kapuján belépni igyekvők számára. A szójegyzékek, szótárak összeállítása igen hasznos dolog, mert jól felszerelt tárházakként magukban foglalják mindazon ismereteket, amelyek a nyelvek révén elérhetőek, amelyekkel a szabad tudományok kecsegtetnek, amikor az élet úgy hozza, hogy szükséges elővenni őket.”

Bod Péter nem túlzott, a *Dictionarium Latino–Hungaricum* olvasója valóban igen kimerítő tájékoztatást kap egy-egy szó jelentéséről vagy jelentéseiről, a jelentések árnyalatairól. Egy példát említve: míg Szenci Molnár

szótárában a 'bibo' szónál mindössze egyetlen magyar megfelelőt találunk ('iszom'), addig Pápai Páriz munkájában egy hosszabb szócikkre bukkanunk.

„Bibo, bibi, itum, ere: *Iszom*. Bibere aquam, ex aqua: *Vizet innya*. Lana bibit colorem: *Meg-festődik a' gyapjú*. Bibere amorem: *Szeretgetni valakit*. Bibere aure: *Hal-lani*. Bibere mandata: *El-felejteni a' mit parantsóltak*. Bibor, pass. Bibitur: *Isznak*. Bibe, si bibis: (Plaut.) *Igyál, ha iszol*. Bibere pro summo: *Erősen innya, hogy semmi ne maradjon*. Bibere in auro, gemma: *Aranyas köves pohárból innya*. Bibere more Graeco: *Nagy pohárokkal innya*. Bibere quincuncem: *Ötször innya*. Bibere bessem: *Nyóltszor innya*. (Martial.)”

A külföldi latin szótárak összeállítóinak példáját követő Pápai Páriz munkája tehát valódi művelődéstörténeti lexikon, melyben egyaránt megtalálhatók az antik görög és római kultúrára vonatkozó ismeretek, de egyben a korabeli magyarság életvitelével, szokásaival, az őket körülvevő tárgyi és természeti környezet elemeivel kapcsolatos információk is. Ezek a lexikai adatok önmagukon túlmutatva a mai, nem elsősorban a latin nyelv szókészletére kíváncsi olvasónak is sok érdekességet tartogatnak. A szótárat böngészve számos ismerős vagy sosem hallott magyar szóra, kifejezésre bukkanhatunk, melyek ehelyütt való előfordulása további nyelvtörténeti, illetve kultúrtörténeti kutatások kiindulópontja lehet. Ismét csupán egyetlen esetre hívom fel a figyelmet: a 'cupedo' szó magyar megfelelőiként Pápai Páriz a 'kévánság, tsemege' szavakat adja meg, hozzátéve, hogy a 'forum cupedinis' magyarul 'tsemege-, fris étek-áruló piatz', avagy 'Latzi konyhája'. A lacikonyháának egy római „csemegepulttal” való azonosítása jól mutatja, milyen nehézségekkel szembesült a rég letűnt kor elemeit saját kora jelenségeinek megfelelőitni kívánó szótáríró, s hogy olykor – saját szája ize szerint – meglehetősen egyéni megoldásokhoz folyamodott.

Pápai Páriz szótára 1708-tól egészen a XIX. század első feléig fontos segédeszköze volt a magyarországi diákok

nak. Fentebb idézett előszavában Bod Péter joggal érvelt amellett, hogy elengedhetetlen megtanulni „a rómaiak nyelvét”, „ha valaki szeretne jól boldogulni a társadalmi élet berkeiben”. Érdeemes felidézünk Tarnai Andor ide vonatkozó, lényegre törő összegzését:

„A latinság közép- és újkori szakaszáról általában azt kell megjegyezni, hogy a nyelv e két utóbbi változatában lett István királytól fogva hivatalosan egészen 1844-ig az igazgatás és az oktatás nyelve. Latinul fogalmazták a törvényeket és a bírósági iratokat, a diák nyolc századon át előbb tanulta meg a latin szavak leírását, mint a magyarokét, s még a XVIII–XIX. század fordulóján is számos témakörrel könnyebben és szabatosabban beszéltek az iskolázottak latinul, mint anyanyelvükön.”³

Tarnai megállapításából kiindulva úgy is fogalmazhatnánk, hogy a XVIII. századi magyarországi férfi lakosság iskolázott rétegének a latin második anyanyelvévé vált. Igen kiválóan elsajátította például a latin nyelvet II. Rákóczi Ferenc, akiről kevésbé köztudott, hogy ifjúkorának egy időszakában szinte teljesen elfelejtette az anyanyelvét. A gyermek Rákóczit tizenkét évesen szakították el édesanyjától és nővérétől, és ezt követően négy éven keresztül a csehországi Jindřichův Hradecben, majd Prágában végezte tanulmányait. A jezsuita iskolákban magas szinten megtanult latinul, de magyarul senkivel nem beszélgethetett. Csak 1692-ben, Bécsben találkozott újra testvérével, Juliannával, s személyesen tárgyalhatták meg folyamatban lévő peres ügyeiket. A fejedelem így emlékezett vissza beszélgetésükre *Confessio peccatoris (Egy bűnös vallomása)* című, latin nyelvű önéletrajzában: „Nővéremmel folytatott beszédem nem volt ékesszóló, mert teljesen elfelejtettem a hazai nyelvet, a németet nem ismertem, és csak a latinban voltam jártas.”⁴ Később újra megtanult ugyan magyarul, de tagadhatatlan, hogy a társas érintkezésben, hivatalos és politikai ügyei intézésében elsősorban második anyanyelve és a később elsajátított francia volt nagyobb hasznára.

A latin a Habsburg Birodalom hivatalos államnyelveként az egymás mellett élő nemzetiségek közötti közvetítő nyelv, közös nyelv szerepkörét töltötte be. Primátusát a XVIII. század utolsó negyedéig semmi sem veszélyeztette, noha akadtak olyanok, akik már a század első évtizedeiben megpróbálkoztak a magyar nyelv bevezetésével a közoktatásban. Szelestei N. László a pietizmus magyarországi hatását tárgyalva kitér Bárány György tevékenységének bemutatására. Bárány „Hallából való hazatérte (1711) után a magyar nyelvű pietizmus legjelentősebb gyülekezetének győri iskolájában lett konrektor. [...] ’a németek szokása szerinti’ magyar anyanyelvű oktatással

próbálkozott. A szülők döbbenete érthető: gyermekükből így sem pap, sem ügyvéd nem lesz, a latin alapos ismerete nélkül Magyarországon sem egyházi, sem világi területen nem lehetséges az előmenetel.”⁵

Az a diák, aki magas szinten elsajátította a latin nyelvet, valóban beléphetett – ahogyan Bod Péter írta – a műveltség kapuján, s megtapasztalhatta, hogy kinyílt számára a világ. Választhatott az egyházi vagy a világi pálya között, egyaránt válhatott belőle állami hivatalnok, jogász, orvos, illetve valamely humán vagy természettudomány képviselője. Könnyedén kapcsolatba léphetett nemcsak a Habsburg Birodalom más nemzetiségű, magyarul nem beszélő polgáraival, hanem egész Európa, sőt a távolabbi kontinensek lakóival is. Külföldi tanulmányútra mehetett, bekapcsolódhatott a német, svájci, holland, angliai egyetemek, tudós társaságok munkájába. A latin nyelvű levelezés révén tudósok kiterjedt hálózata állt rendszeres kapcsolatban egymással, és a magyarországi tudományos élet legkiválóbbjai sikerrel kapcsolódtak be az európai tudományos élet vérkeringésébe. Kiváló latintudásuk számos esetben hozzásegítette őket ahhoz, hogy részt vegyenek a legkorszerűbb kutatásokban, osztozzanak az új felfedezésekben, és részt vállaljanak a modern tudományos eredmények ismertetésében.

Így például az orvos, történész Wespzrémi István, aki svájci és hollandiai egyetemi tanulmányok után Angliában, Oxfordban, Cambridge-ben és Londonban képezte magát. Londoni tartózkodása alatt ismerkedett meg James Burges doktorral, és az ő révén a feketehimlő gyógyításában sikerrel alkalmazott új eljárással, a védőoltással. A keleti gyógyászatban korábban már alkalmazott módszerrel ekkortájt kezdtek kísérletezni az európai orvoslásban, és Wespzrémi az elsők között vehetett részt a kutatásokban.⁶ 1779. május 20-án kelt, Benkő Józsefnek írott levele tanúsága szerint, amikor doktor Burges 1754-ben röpiratot jelentett meg a védőoltás alkalmazásáról, azt Wespzrémi rögtön lefordította latinra, hogy így angolul nem értő kollégáikat is tájékoztassa az új eredményekről.⁷ Ez a munkája nem került kiadásra, de a rákövetkező évben önálló értekezést adott közre, ezúttal már nem a feketehimlő, hanem a pestis gyógyításáról. A Londonban kiadott *Tentamen de inoculanda peste (A pestisoltás szükségének vizsgálata)* az európai orvosok széles köréhez eljutott, és a szerző természetesen Magyarországon is próbálkozott az abban leírt módszer alkalmazásával.⁸

Wespzrémi Istvánon kívül többeknek is sikerült latin nyelvű munkáiknak köszönhetően az európai tudományosság élvonalába emelkedni. Az erdélyi polihisztor tudósok közül kiemelkedik például Fogarasi Pap József,

aki latin nyelvű filozófiai, metafizikai és teológiai tárgyú értekezéseivel több külföldi akadémia és tudós társaság (a seelandi Flessing tudós társaság, a leydeni akadémia, a berlini királyi akadémia, a harlemi tudós társaság és a leydeni Stolpianum legatum) pályázatán is díjat nyert, a hágai tudós társaság pedig tagjává választotta. Fogarasi Pap életrajzírója, a lelkész, történész, botanikus középajtai Benkő József az *Imago specuum M. Principatus Transsilvaniae admirandorum hucusque plurima ex parte incognitorum* (Az Erdélyi Fejedelemség csodálatos, mind- eddig jórészt ismeretlen barlangjainak leírása, 1771) című, mára elveszett dolgozatával érdemelte ki, hogy a harlemi tudós társaság tagjai közé válassza. Legterjedelmesebb s legnagyobb hatású munkája azonban a kétkötetes *Transsilvania* (1777–1778; a harmadik kötetből 1788-ban csak egy rész került kinyomtatásra), Erdély történetének, természetföldrajzának, művelődéstörténetének átfogó ismertetése. A kolozsvári születésű tudós nyelvész, orvos Gyarmathi Sámuelnek az *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata* (A magyar és a finn nyelv eredetbeli rokonságának nyelvtani alapú bizonyítása, 1799) című munkája hozta meg az európai hírnevet, és a göttingai tudós társaság tagjainak sorába való fölvételt. Az értekezésben elsőként tárgyalta részletesen, számos adattal igazolva a finnugor nyelvrokonság tézisének, s ezzel máig hatóan megalapozta a finnugor összehasonlító nyelvtudományt.⁹

E rövid és csupán néhány konkrét adat felsorakoztatásával szolgáló áttekintés alapján arra következtethetnénk, hogy a magyarországi értelmiség körében még a XVIII. század végén is megingathatatlan volt a latin nyelv tekintélye. Valójában azonban az 1780-as, 1790-es években egyre többen adtak hangot abbéli véleményüknek, hogy szükséges és elodázhatatlan a holt nyelv szerepének, jelentőségének ártértekelése a magyar közoktatásban és a közélet fórumain. Noha a latin nyelvtudás, szóbeli és írásbeli nyelvhasználat megteremtette és fenntartotta a magyarországi nemzetiségek értelmiségijeinek közösségét, és összekapcsolta őket más országok iskolázott, tudós köreivel, mind nagyobb figyelmet kapott a tény, hogy a latinnak az élet bizonyos területein való kizárólagos használata kirekesztő a magyar anyanyelvű polgárok nagyszámú, az iskoláztatásban nem részt vevő csoportjai, a szegényebb parasztság és a nők tekintetében is. Ez az érvelés egyrésztől összekapcsolódott a magyar nyelv elhanyagolása, kevéssé kiművelt volta miatt érzett aggodalommal, s az e helyzet megváltoztatására irányuló ösztönzéssel, másrésztől a modern európai nyelvek elsajátítása szükségszerűségének egyre erőteljesebb hangsúlyozásával.

A magyar nyelv védelmezői egyben más idegen nyelveket is a védelmükbe vettek, és kidolgozott érvrendszerrel felvértezve szálltak síkra a „deák” nyelv ellen. Gondolmenetükben egyaránt helyet kapott a latin nyelvtudás értékének, hasznának megkérdőjelezése, és a magyar nyelv elsődleges fontosságának hangsúlyozása. Decsy Sámuel író, újságíró a *Pannóniai fénisz avagy a hamvából fel-támadott magyar nyelv* (1790) című értekezésében a következőket írja:

„Ne csudáld, hogy a franciák, anglusok s németek között több tudománnyal bír egy 18 s 20 esztendő fiatal, mint nálunk sok iskolákban megvénült ember, és valamit tud, mind fundamentomosan tudja azt. – A nevezett nemzetek között nem kínoztatik az ifjúság a holt nyelvek tanulásával, hanem mihelyt olvasni tud, mindjárt a hasznos tudományoknak gyakorlásához kezd. Mi pedig 10 s 12 esztendőt töltöttünk el az iskolákban, mégis hírét sem hallottuk a tudományoknak, szüntelen egy nyelvet tanultunk, mégis meg nem tanulhattuk azt jól, és amit tanultunk is, iskoláinkból való kikelésünk után egy s két esztendővel elfelejtettük. Lehetetlen a deák nyelvnek minden titkát kitanulni, és azokat csak Cicero s más római tudósok értették; mi pedig, akár mint magyarázzuk őket, s akár mint tekerjük s facsarjuk értelmeket, soha Cicerókká, Néposokká, Tacitusokká, Virgilusokká s Horatiusokká nem lehetünk.” (86–87.)

Decsy véleménye szerint csak azoknak volna szükségük arra, hogy tanulmányaik során elsajátítsák Cicero nyelvét, akik munkájuk során annak valóban hasznát vehetik, de azokban a munkakörökben is változtatásokat javasol, amelyeknek hagyományosan feltétele a latintudás:

„A papnak nincsen deák megyéje, nem is prédikál soha deáknak. Sokkal jobb volna, ha a prókátor magyar és nem deák nyelven folytatná pereseinek ügyét, hamarabb vége szakadna a perpatvarnak, nem szegényülne el annyi sok jó nemes familia a prókátoroknak és velek cimborázó bíráknak csalárdsága miatt. – A belső orvos nem hívattatik deák betegekhez, és ha szintén deáknak írja is a formulákat [...], de nem orvosol deáknak, és deák orvos könyveknek olvasása nélkül is tudós orvossá lehetne. – A földmérőnek ritkán van deák urakkal és paraszttal dolga, és így mind egyiknek, mind másiknak káros annyi szép időt a deák nyelvnek tanulására vesztegetni.”

1790-ben a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című folyóirat szerkesztői, Görög Demeter és Kerekes Sámuel pályázatot hirdettek. Olyan pályamunkákat vártak, melyek bemutatják, mi okból kell csökkenteni a latin nyelv szerepét a magyarországi oktatásban, közéletben és kultúrában, és mi módon érhető el, hogy a holt nyelv

helyét a magyar vehesse át. A díjazottak között volt a máramarosi, szatmári lelkész, Gáti István *A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések* című munkája, melynek 25. §-ában a szerző érzékletes hasonlatokkal érvel a latin nyelvhasználat korlátozásának szükségessége mellett:

„Kivált a szomszéd népeknek, azok közt is, akikkel szorosabb egyezségünk van, nemcsak nem árt, de szükséges is nyelveket értenünk és tudnunk; de azért az anyait semmibe hajtani és megvetni annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy a más szőriből készült parókával takarja bé a fejét; vagy a maga vastag lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábot vagy fát toldhasson hozzá, amelyen osztán úgyse szaladhat.”

A másik díjnyertes pályamunka szerzője, a szegedi főmérnök és régiséggyűjtő Vedres István szintén a latin nyelvhasználat túlzott elterjedtségével magyarázza a magyarság kulturális állapotának elmaradottságát:

„Ha gondolatinkat azon tündér állapotunkra függesztjük, melyre jutottunk volna, ha nemzetünk kezdetben mindjárt az európai keresztény szokásoknak felvételével maga tulajdon anyanyelvét, nem pedig a deákot vette volna hazánk előkelő dolgainak folytatására, bizonyára azon dicsőségnek tündöklő polcán, melyre már több európai nemzetek feljutottak, a magyarok is hatalmasan fényeskednének.” (39.)

Másutt pedig így fakad ki:

„De kedves Hazámfiak! Soha ugyan a deák nyelv még annyira nem ment országunkban, mint e közelebb múlt ötven esztendő alatt, de soha sem is készülgetett alattomban édes Hazánk oly irtóztató romlására, mint ez idő alatt.” (54.)

A latin nyelv elleni, XVIII. század végi vádbeszédekben már kiteljesedett a magyar nyelv ápolását a latin háttérbe szorítása árán zászlajára tűző, újfajta gondolkodásmód érvrendszere. Jó néhány évtizednek kellett azonban eltelnie, mire a programadó elgondolásokat sikerült tettekre váltani. Noha a magyar nyelv használata egyre inkább teret nyert a kultúra különféle fórumain és médiumaiban, a latin nyelvtudás továbbra is alapeleme volt a diákok által az iskolában elsajátítandó készség-halmaznak.

E lassú átalakulási folyamatban csak az 1840-es évekre billent át a mérleg nyelve a latintól a magyar felé. A XXI. század távlatából visszatekintve a leginkább előremutatónak nevezhető álláspontot osztó gondolkodók igyekeztek egyfajta arany közeputat találni a két nyelv értékelésének, alkalmazási köreinek viszonyrendszerében. E gondolkodók egyike Ponori Thewrewk József dévai születésű ügyvéd, író, régiséggyűjtő, a magyar és a székely nyelv tör-

ténetének kutatója volt, aki *Alapmondások* (1830–1831) című, az élet minden területét érintő bölcsességeket, megszívlelendő tanácsokat, elgondolkodtató okfejtéseket tartalmazó munkájában többször is érinti a magyar és a latin nyelv szerepének kérdéskörét. Határozottan érvel többek között amellett, hogy a magyarországi szerzők alkotásai a tökéletes latin nyelvtudás hiányában nem emelkedhetnek az antik írók, költők műveinek magaslataira. Mindemellett azonban nagyon is hasznos a klasszikus latin szövegek tanulmányozása mind eredeteiben, mind pedig színvonalas magyar tolmácsolásban, hiszen ez is eszköze lehet a magas szintű magyar nyelvhasználat, stílusérzék fejlesztésének.

„Már nyolc századon felül taníttatnak a nemzet fiai, s folynak dolgaink deák nyelven, és mégsem mutathatunk a nagy idő eltelése alatt egy író is, ki a külföldre oly klasszikusaihoz, mint Bentley, Ernesti, Hayne, Mitscherlich, Murét, Scaliger csak távolról is hasonlítana. S miért? Mert mi az helyett, hogy Cicerónak és más fő szerzőknek válogatott szavaikat és csinos görgésű kifejezéseiket hozzász és alapos stúdium által kiszemelni s használni igyekeztünk volna, a deák nyelv rontásába keveredtünk. [...]

Hagyjunk fel csak a konyhadeákság használásával, és helyette anyanyelvünk mívelését és terjesztését üzzük teljes szívvel és lélekkel; meg fogjuk valóban látni, hogy az hajdani római classicitas nálunk oly polcra emeltetend, mint amilyen magosodáson a külföldi pallérozott nemzetek tudósainál ragyog.” (III. füzetke, 44–45.)

Abban az időszakban, amikor Ponori Thewrewk papírra vetette buzdítását, végbement a klasszika-filológia tudományágának elkülönülése és megerősödése az e tárgyának szentelt tanszék megalapítása után a pesti egyetemen. „[A]z ókori klasszikusokkal foglalkozó új típusú tudományosság, immár Magyarországon is, elkezdte feltárni az antik irodalom történeti kontextusait [...] megkezdődött a »mi antikvitásunktól« való elidegenedés”.¹⁰ Miután a „feudális horatianizmus” egy rövid időre „új életre kelt a passzív ellenállás keretében”, egyre kevesebben jutottak el a latin nyelvtudásnak arra a szintjére, hogy az antik szerzők műveit kedvtelésből eredetiben olvashatták volna. Ennek következményeként az antik szerzők munkáinak műfordításai a magyarországi recepciónak a latin eredetivel egyre inkább egyenértékű, s a legtöbb esetben feltehetően elsődleges forrásává váltak. Ezzel párhuzamosan a magas színvonalú, magyar nyelvű irodalom térnyerése a XIX. század második felére azt eredményezte, hogy csökkent a világirodalom klasszikus szerzőinek kultusza.¹¹ Egyrészt a magyar költők és írók művei egyre bőségesebb példatárral szolgáltak a

magyar nyelv és irodalom oktatásához, így a különféle iskolatípusok tananyagaiban egyre kevesebb szerep jutott az ókori költőknek. Másrészt az antik szerzőknek egyre több magyar nyelven elérhető közép- és újkori, illetve kortárs világirodalmi mű szerzőjével kellett osztoznia az olvasók polcain. Új fejezet kezdődött a magyarországi kultúra történetében, és ezt a fejezetet már nem latinul, hanem magyarul írták.

A XIX. század második felére a latin nyelvismeret elnyerte új szerepkörét a magyarországi művelődésben, és indokoltan maradt máig kötelező eleme a bölcsész, jogi és az orvosi stúdiumoknak. Elengedhetetlen alapfeltétele ugyanis a magyarság őstörténete, a középkori és kora újkori történelem, művelődés-, irodalom-, eszme- és tudománytörténet tanulmányozásának, ismert és ismeretlen történeti források, dokumentumok feltárásának, kiadásának, értelmezésének. Csak a latintudás adhat kulcsot, képezhet hidat a XVIII–XIX. századi magyarországi és erdélyi művelődés, irodalom és tudományosság megközelítéséhez, mélységeiben való megértéséhez.

- 8 A mű magyar fordítása: WESZPRÉMI István: *A pestisoltás szükségének vizsgálata (Tentamen de inoculanda peste)*. Ford. VIDA Tivadar = *Orvostörténeti Közlemények*, 1975, 171–191.
- 9 C. VLADÁR Zsuzsa: *Affinitas: szerkezeti hasonlóság vagy genetikai rokonság?* = *Magyar Nyelv*, 2001, 2. sz., 184–191.
- 10 TAMÁS Ábel: *Horatiusi olvasásjelenetek = Horatius arcai*. Szerk. HAJDU Péter, Bp., Reciti, 2014, 9–26., 13.
- 11 Ezzel nagyjából egy időben következett be a neolatin irodalom elhalása is, vö.: „Az a romantikus nemzedék, amelynek Erdélyi is tagja volt, már legfőljebb – ritka kivételektől eltekintve – iskolai gyakorlatként ismerte a neolatin költészetet.” SZÖRÉNYI László: *Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991, 5–6. sz., 589–596., 589.

JEGYZETEK

- 1 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum, succum et medullam purioris Latinitatis [...]*. Leutschoviae [Löcse], apud haeredes Samuelis Brewer, 1708
- 2 PÁPAI PÁRIZ Ferenc – BOD Péter: *Dictionarium Latino–Hungaricum, succum et medullam purioris Latinitatis [...]*. Pozsony–Szeben, Hochmeister–Landerer, 1801, [5.]
- 3 TARNAI Andor: *Szóbeliség – latinság – írásbeliség = Rendszerek: a kezdetektől a romantikáig*. Írta és összeállította TARNAI Andor, CSETRI Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1981 (*A magyar kritika évszázadai I.*), 11–26., 14.
- 4 RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások, Emlékiratok*. Ford. SZEPE Erika, Bp., Szépirodalmi, 1979, 43–43.
- 5 SZELESTEI N. László: *A pietizmus sajátosságai a Kárpát-medencében = A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. Szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016, 41–54., 51.
- 6 Vö. VIDA Tivadar: *A 33 éves Weszprémi István javaslata a pestisoltás megkísérlésére = Orvostörténeti Közlemények*, 1975, 125–135.
- 7 Ld. *Weszprémi István levelezése*. Sajtó alá rendezte SZELESTEI N. László, VIDA Tivadar, bevezetés, jegyzetek SZELESTEI N. László, Bp., Argumentum, 2013 (*Commercium Litteraria Eruditorum Hungariae, Magyarországi tudósok levelezése 6.*), 197–199.